

niškega muzeja Železarne Jesenice, novi fond, fasc. 62. — 64. GG načrt Pokljuka 1888 omenja naslednje spravilne okoliše: I. Krma, II. Strese-na dolina, III. Klek, Peku, Konavčnošlep, IV. Das Plateau, V. Za robom, Bukofrebar, VI. Kranjska raven, VII. Ribšica. — 65. GG načrt Pokljuka 1888. — 66. Gozdarstvo v Sloveniji, Ljubljana, 1923, str. 116. — 67. Mitteilungen des krainisch-küstenländischen Forstvereins, Laibach, 1978, str. 41. — 68. GG načrt Pokljuka 1859. —

69. GG načrt Mežaklja 1886. — 70. GG načrt Pokljuka 1888. — 71. GG načrt 1904. 72. GG načrt 1904. — 73. Pola stolječa šumarstva 1876—1926, Zagreb, 1926, str. 286. — 74. GG načrt Pokljuka 1888. — 75. Gozdarstvo v Sloveniji, Ljubljana, 1923, str. 120. — 76. Gozdarstvo v ljubljanski oblasti leta 1926 in 1927, Ljubljana, 1928, str. 49. — 77. Gozdarstvo v Sloveniji, Ljubljana, 1923, str. 120. — 78. Gozdarstvo v Sloveniji, Ljubljana, 1923, str. 120.

BLED NA STARIH SLIKAH

(slikarstvo - grafika - fotografija)

MIRKO KAMBIČ

Bled je s svojo ožjo in širšo okolico izredno fotogeničen. Pri tem ne mislimo samo na fotografijo, temveč tudi na vse zvrsti likovnih upodobitev Bleda. Gre za vrsto postavk, ki so bile nekoč in so še danes naklonjene likovnim stvaritvam, ko gre za blejski portret, bodisi v olju ali v risbi, v knjižni ilustraciji ali na fotografiji. V tem našem zapisu se bomo omejili le na starejše blejske upodobitve, sicer bi slike Bleda z okolico zahtevale samostojno, bogato ilustrirano publikacijo.

Bled je s svojo okolico naraven park edinstvenega značaja, je zapisal že v 19. stol. Amand v. Schweiger v svoji knjižici o Bledu. Dodal je zanimive primerjave Bleda z drugimi podobnimi alpskimi okolji, kot so Hallstatt in Berchtesgaden. Ni postavil v ospredje tistega, kar ima Bled skupnega s takšnimi kraji, temveč nasprotno. Prikazal je, kaj ima Bled več in v bolj izvirni meri kot podobni alpski kraji Srednje Evrope. Seveda pa omenjeni pisec ni izoliral Bleda na samo jezero, temveč je obravnaval Bled z okolico kot zaključeno naravno celoto in ta okolica sega od sotočja obeh Sav do njihovih izvirov in do samega Triglava.¹

To geografsko celoto z njeno značilno lepoto je imel pred očmi pesnik Prešeren, saj je opeval Bled z njegovo »okol'ščno«. To okolico so omenjali vsi starejši vodniki, ki so vabili na Bled domače in tuje turiste 19. in 20. stoletja. V besedi in sliki so povezovali Bled z obema Savama, s kraji pod Karavankami, z Babjim zobom in z Bohinjem, z izvirom Savice ter z vrhom samega Triglava. Sicer je bila tudi blejska posest, ki so jo dobili brik-senški škofje že leta 1004, mnogo širša kot

samo blejsko jezero z gradom. To moramo omeniti, ker se bomo v pregledu slikovnega gradiva omejili predvsem na sam Bled kot na osrednjo točko blejske pokrajine.

Blejsko jezero z otokom, gradom, naseljem in z gorami v ozadju ima svoj izjemno tipičen obraz, ki je hvaležen za portretiranje z vseh strani. Imamo lepa slovenska naselja, ki so značilna in spoznavna le z enega gledišča. Bled je nasprotno zanimiv in spoznaven od vzhoda in od zahoda, z južne in s severne strani. Tudi zračni pogled z različne višine razodeva že na prvi mah značilno lego Bleda.

Pogled na Bled z vzhodne strani je posebno v starejšem obdobju, ko Bled še ni bil tako pozidan, pomenil pravo presenečenje. Kdor se je dvignil na blejski rob iz soteske Save, od koder pripelje pot iz Lesc, je na vrhu ostrmel. Nenadoma je zagledal jezersko površino, grajsko pečino s starodavnim gradom, spodaj majhno naselje s cerkvijo, v ozadju Triglavsko pogorje, na jezeru pa otok z zvonikom.

Od zahodne strani, od Zake, se na vsej poti ob jezeru odpira širok pogled na otok v ospredju, na grad v ozadju, na naselje in na mogočni Stol daleč zadaj. Kdor se potruži še na pobočje Osojnice nad Zako ima pred seboj Bled v celotnem blišču kot na dlani, pogled kot bi bil v letalu ali v helikopterju.

Južna stran jezera je dolga, pogled hiti zdaj na otok, potem na grad in na Stol v ozadju. Naselje Mlino s starim hotelom Petran je bilo nekdanj pristanišče za romarske čolne, ki so vozili na otok. To gledišče je imel verjetno pred seboj pesnik Prešeren, ko je v Krstu opisal Bled kot podobo raja. Prešeren

omenja otok, božjo pot, »Blejski grad na levi strani« glede na »griče« na desni, »snežnikov velikani« stoje zadaj. Vse to se ujema še danes, če gledamo na grad, Stražo in Stol nekje od Mlina, lahko pa tudi z več stojišč na poti proti Zaki.

Posamezni pogledi na blejske znamenitosti se odpirajo celo s severne strani, predvsem z grajske terase, od koder seže pogled na Triglav, na jezero z otokom, na Babji zob, na naselje Bled in daleč tja proti Radovljici.

Bled je hvaležen za upodabljanje zaradi menjave letnih časov. Pomladi se odene v nežno zelenje, nad katerim vladajo še zasneženi vrhovi Stola in Triglava. Poletni Bled je potopljen v zelenje. Jeseni je izredno barvit. Zimski plašč s snegom in ledom pričara novo blejsko privlačnost.

Tudi vremenske razmere in menjave dnevne svetlobe podelijo Bledu mnogo likovnih posebnosti. Jutranja svetloba oblikuje drugačen Bled kot pozna popoldanska luč v siju zahajajočega sonca. Jutro in večer ustvarjata s sencami dva različna blejska profila, vzhodnega in zahodnega. Brezvetrje spremeni jezersko gladino v zrcalo, v katerem odsevajo otok, grad, naselje in Stol. Oblaki oživijo mogočen nebesni obok, ki se pne tja zadaj za Karavanke.

Vse naštetu lahko opazimo z lastnim očesom, če smo pozorni občudovalci blejskih oblik in barv. Vse te prvine lahko najdemo tudi na številnih starejših upodobitvah Bleda, najsi so rezultat čopiča, svinčnika, grafične igle ali fotografske plošče.

Slike z motivi Bleda najdemo v muzejih, v galerijah, v fototekah številnih kulturnih ustanovah, v dvoranah in domovih naših izseljencev, delavcev na začasnem delu v tujini, v domovih slovenskih družin ter v zbirkah zasebnikov. Upodobitve Bleda najdemo v tujih kulturnih ustanovah, številne pa so reprodukcije v domači in v tuji literaturi.

Valentin Vodnik je izdal svoje pesmi »za pokušino«. S tihim privoljenjem bo gotovo soglašal, da si prisvojimo njegovo oznako in si za pokušino odberemo nekaj starejših upodobitev Bleda, bolj z radovednim ogledovanjem kot s suhoparnim naštevanjem.

NAJSTAREJŠE UPODOBITVE BLEDA

Ali poznamo najstarejšo sliko Bleda? Težko bi pritrdili. Nihče verjetno ne ve, kdo je prvič upodobil ta lepi kraj. Morda je šlo le za nekaj črt, za skromno risbo, za delček na cerkveni podobi, za okrasek v rokopisu ali za skico v kakšni kroniki. Med sedaj znanimi slikami pa lahko presodimo, katera bi bila naj-

starejša. Odprto pustimo seveda možnost, da odkrijemo še starejšo upodobitev.

V našem pregledu blejskih slik prisojamo prvo mesto Vajkardu Valvasorju, ki je objavil grafično podobo Bleda že leta 1679 v svoji Topografiji, deset let pozneje pa tudi v znani Slavi vojvodine Kranjske (slika 1). Valvasor je posvetil osrednjo pozornost blejskemu gradu, ki mogočno kipi nad blejsko pokrajino. Pod gradom je skromna župna cerkev, jezersko površino delno zakriva drevje, otoška cerkev je označena, kot jezero, še z napisom, da gre za Marijino cerkev na jezeru. Triglavska veriga vrhov je narisana precej zvesto, brez pretiranega prikaza samega Triglava, kot so to delali pozneje romantiki. Celota je likovno skladna. Razveseli nas tudi ime Bled, ki je zapisano pod nemškim imenom za grad. Bled je bil takrat oznaka za grad in za naselje z župno cerkvijo tik pod gradom.²

Nekako sto let pozneje, v drugi polovici 18. stoletja, sta nastali dve upodobitvi Bleda, ki pomenita skupaj vsebinsko celoto. Prva slika je panorama blejske pokrajine južno od gradu, z razponom od vzhoda do zahoda (slika 2). Druga slika dopolnjuje prvo s prikazom severne blejske panorame tja do Karavank. Z obema slikama dobimo pogled, ki bi ga današnji fotograf označil kot posnetek z ribjim očesom, z objektivom, ki zajame celoto v krogu.

Obe sliki, ustvarjeni s čopičem v barvah, sta na ogled v škofijskem arhivu v Briksnu na Južnem Tirolskem (Bressanone, Italija), kamor je spadala blejska posest vse od leta 1004 do 1803. V šibki črnobeli fotografski reprodukciji sta razstavljena oba motiva tudi v muzeju na blejskem gradu. Po srečnem naključju sem si lahko ogledal obe sliki še v obliki odličnih barvnih diapozitivov, ki posredujejo vse značilnosti originalov.³ Oglejmo si nekoliko podrobneje samo južno panoramo, da dobimo okus po tej zanimivi stari sliki.

Na skrajni desni zgoraj je grajska pečina z gradom, ki ima spodnji del s stolpom in zgornjo zgradbo, ki krona vrh pečine. Jezero je elipsaste oblike in sega diagonalno od vzhoda proti zahodu ter ustvarja globino prostora. Griči in gore imajo svoje tipične oblike, dovolj zveste naravi: Straža, Osojnica, Babji zob, del Bohinjskih gor in Triglav, ki je pomaknjen malo preveč proti Bohinju. Na vzhodu je upodobil slikar pogled daleč tja proti Ljubljani. Gre za Lesce, Radovljico, Šentjošt, Šmarjetno goro in verjetno se vidi celo Šmarna gora. Nakazan je tok obeh Sav do sotočja. Okolica jezera je naslikana zelo skrbno. Bled

je še razdeljen na vasi, polja so prikazana v rjavi in v zlatorumeni barvi, obdelana njiva sega pod župno cerkvijo do jezera. Jezerski rob, ki ga danes zasedajo hoteli, je še čisto prazen, označeni so le topli vreli. Skrbno je naslikano Mlino in otok, na vodi pa še čoln kot prometna povezava z otokom.

Na modrem nebu, ki je proti horizontu svetlejšje, je upodobil slikar dva putta z grbom in s trobentama, iz katerih vihrata dva napisna trakova v levo in desno. Na teh trakovih je oštevilčenih in naštetih kar 27 imen krajev in stvari, ki so upodobljene na sliki spodaj.

Tako imamo pred seboj natančen topografski prikaz blejske pokrajine, ki je nastal na željo lastnika blejske posesti kot vizualna predstavitev te posesti. Slikar se je postavil na namišljeno višino vzhodno od blejskega gradu, da je v sliko vključen tudi blejski grad. Sicer pa ima vsaj delno takšen razgled pred seboj turist, ki stoji na zgornji terasi blejskega gradu in počasi obrača svojo glavo od pogleda na Radovljico proti Jelovici, Babjemu zobu, navzdol proti jezeru in nato navzgor proti Triglavu na zahodu.

Drugo sliko, ki prikazuje blejsko posest brikenskih škofov severno od gradu, omenjamo le bežno. Ta slika vsebuje na levi pogled na grad in na pristavo pod gradom, nato pa Rečico, grad Grimščiće, cerkvico sv. Andreja, Spodnje in Zgornje Gorje, Hom, Sebenje, Zasp, onstran Save pa ravan do Brezniških peči, do Stola in Dobrče. Slogovno in barvno je zvesta prvi podobi, prav tako v risanju podrobnosti.

Prav zaradi teh podrobnosti sta obe sliki še danes dragoceni kot ponazorilo sprememb v blejski pokrajini. Pred seboj imamo elemente, ki se niso spremenili: jezero, grad, otok, oblike vzpetin in gora. Na drugi strani pa je agrarni značaj Bleda zamenjal turizem: pozidave ob jezeru in zmanjšanje obdelanih njivskih površin.

Med stare upodobitve Bleda bi smeli vsaj delno šteti fresko iz 17. stoletja, ki jo najdemo v kapeli blejskega gradu (slika 3). Gre za podobo cesarja Henrika II., ki drži v levici podobo gradu z dvema stolpoma, kar naj bi bil simbol za Bled, ki ga je leta 1004 podaril brikensškemu škofu Albuinu. Tu ne gre za resnično podobo blejskega gradu, temveč le za simbol. Čudno se nam le zdi, da slikar ni upodobil nekaj, kar bi bilo Bledu vsaj malo bolj podobno.⁴

Takšno podobo pa je ustvaril neki slikar v 19. stoletju, ko je s čopičem in oljem naslikal cesarja Henrika II. in škofa Albuina, oba v celi postavi, v trenutku, ko cesar izroča

škofu darilno listino za blejsko posest (slika 4). Za ozadje prizora je slikar upodobil Blejsko jezero, grad in pod oblaki vrh Triglava. To blejsko ozadje ima v svoji obliki in v barvi značaj romantičnega slikarstva 19. stoletja. Ta slika je v škofijskem arhivu v Briksnu, v barvni reprodukciji pa jo najdemo v turistični publikaciji o Bledu.⁵

V Briksnu hranijo še neko pokrajinsko podobo Bleda, ki močno spominja na slog Marka Pernharta. Nastala naj bi torej po letu 1850. Upodobljen je pogled na otok, grad in Stol z jugozahodnega konca jezera, nekje od Zake.⁶ S to sliko pa že prehajamo v čas ko je doživel Bled turistično odmevnost v evropskem merilu in ko je postal zanimiv tudi umetnikom.

BLED IN SLIKARJI 19. STOLETJA

Bled je bil lepo upoštevan na vseh razstavah slovenskega slikarstva 19. stoletja, ki jih je prirejala v teku časa Narodna galerija v Ljubljani. Omenil bi predvsem dve razstavi. Prvo iz leta 1878, ko nam je Narodna galerija predstavila naše kraje in naselja v preteklosti in med motivi tudi sedem upodobitev Bleda. To so bila dela slikarjev Pernharta, Karingerja, Holuba, Grilca in Gvajca.⁷

Druga razstava je odkrila bogastvo del slikarja Karingerja, ki mu je bil med mnogimi motivi Bled posebno pri srcu. Upodobil je ta kraj in okoliške znamenitosti, svojo podobo Bleda pa je razstavil v Ljubljani že leta 1863 z lepo odmevnostjo v javnosti.⁸

Marko Pernhart (1824–1871) je upodobil celotno lego Bleda s Triglavom na veliki sliki, ki prikazuje panoramo z vrha Stola. Blejsko jezero je na tej sliki le delček pokrajine med obema Savama. Geografsko zanimiva upodobitev ima tudi svoj likovni čar.⁹

Dve Pernhartovi sliki Bleda, ki ju hrani Narodna galerija v Ljubljani, sta po likovni strani nekoliko različni, po velikosti pa sta skoraj enakih mer. Prva je blejska panorama od vzhodne strani. V ospredju na vzpetini sta dve osebi, obrnjeni proti jezeru.¹⁰ Grajska pečina z gradom je močno poudarjena, prav tako piramidasti vrh Triglava v ozadju. Razmerja višin so pretirana, kljub temu je slikar ujel razpoloženski vtis z odlično menjavo svetlobe in sence.

Drugi Pernhartov Bled odpira pogled z juga na otok, na grad in Stol v ozadju; (slika 5) ospredje oblikuje temna skala in čoln s tremi osebami. Sence in barvni toni razodevajo pozno popoldne v zelo sončnem dnevu. Jasno nebo prihaja za Stolom iz modrine v zelo svetlo ozadje, kar ustvarja s krepko sen-

čenimi gorskimi pobočji prostorsko plastiko in globino. Čisto zvest naravi slikar ni bil, saj je vertikale višal, za otokom je pustil jezeru le malo prostora in obrežje na severu je spremenil v nižinski svet. Toda slika ima vablivo razpoloženje, ki ga stopnjuje nasičena barvitost v značilnih tonih ateljejskih barv romantikov.

Anton Karinger (1829—1870) je Pernhartov sodobnik in hkrati slikarski sorodnik. Na omenjeni razstavi (1984) smo srečali Karingerjevo sliko Stola z Blejske Dobrave iz leta 1862. Tu je slikar osredotočil pozornost na obliko in barve gore, ki je tako značilna za blejsko okolico. Motiv je dodal močno ospredje s skupino drevja.¹¹

Slikovita soteska Vintgar za časa Karingerja še ni bila prehodna, znan pa je bil zaključek soteske s slapom Šumom. Tega je Karinger upodobil leta 1862.

Znano blejsko panoramo od vzhodne strani je slikal Karinger leta 1863 in 1864. Na prvi sliki je upodobil v ospredju trato z drevjem, zadaj pa grad in Triglav, medtem ko sta župna cerkev in otok nevidna. Morda je bolj znana druga Karingerjeva slika Bleda, pokončnega formata, z močnim ospredjem iz drevja in podrasti, kjer se skozi vejevje svetlika jezero s čolnom in čolnarjem, nad drevesnimi krošnjami pa kipi grajska pečina z gradom in v ozadju Triglavska piramida, močno povečana, z oblaki in koščkom modrega neba na levi (slika 6).

Ena od Karingerjevih upodobitev Bleda je celo iz leta 1857, ujeta od zahodne strani, tako da vidimo grad na levi, del jezera, gostinske zgradbe na obrežju (Malner, Toplice), zadaj pa Dobrčo.

Karinger je naslikal tudi znan motiv, ki je nosil naslov: Pogled na Bled z Ribnega, dejansko pa gre za panoramski pogled z Radovljice na dolino Save od sotočja, na blejski grad v daljavi na desni in na Triglavsko pogorje. Ta pogled je še dandanes skoraj nespremenjen, če stojimo na mostu čez železniško progo, na poti proti pokopališču.

Leta 1888 je naslikal v olju panoramo blejskih lepot pokrajinski slikar Georg Holub (1861—1919). Rojen je bil v Brnu, umrl je na Dunaju. Na Bledu je bil le kot popotnik. Prvič je razstavljal na dunajski letni razstavi 1891, vendar se ni predstavil z Bledom, temveč z nekim motivom Save. Pozneje je uspešno slikal motive iz Vzhodnih Alp. Njegov Bled, ki ga hrani Narodna galerija v Ljubljani, je zajet od jugozahoda. Ospredje oblikujejo skale, sledijo si otok, grad in Stol. Holub je kot realist ohranil naravna razmer-

ja višin. S tem in delno z barvitostjo se je oddaljil od romantikov.¹²

Holub je naslikal več blejskih vedut. Na Dunaju najdemo motiv od Zake, ki je po formatu večji od tega v Narodni galeriji v Ljubljani. V ospredju je na levi ženska postava, proti desni čoln, nebo je bogato s slikovitimi oblaki. V privatni lasti v Ljubljani pa je nepodpisan motiv, restavriran, ki je ponovitev motiva iz Narodne galerije¹³ (slika 7).

Ludvik Grilc (1851—1910) je naslikal v zadnji četrtini 19. stoletja Bled v manjšem formatu s pogledom proti Stolu. Motivno in stilno ta bodoba ni posebno značilna, saj nadaljuje tradicijo romantičnih slikarjev.¹⁴

Anton Gvajc (1865—1935) je upodobil Bled leta 1889 od vzhodne strani z običajnim pogledom na grad in otok s Triglavom v ozadju (slika 8). Tega je naslikal kot zelo koničast, stožcu podoben vrh, ki se blešči v svetlem tonu kot snežnik. Tudi grajsko pečino je zavestno povišal in zvoniku je dal zelo vitko obliko. Ospredje je še nedotaknjeno, hotelskih stavb ni videti. Gvajc je dal blejski panorami novo likovno razpoloženje, ki ga izraža tudi svojevrstna barvitost.¹⁵

Kot barvna reprodukcija v tisku, v formatu 43 × 55 cm, je izšla leta 1881 podoba Bleda, ki jo je naslikal Karl Hasch (slika 9). Ta motiv zelo spominja na že opisani Holubov pogled proti Stolu, čeprav je seveda Hasch časovno slikal prej. Morda je bila prav ta slika Holubu pobuda, da je prišel slikat skoraj na isto mesto, svojih sedem let za Haschem.

Hasch je upodobil na levi močno ospredje ob jezeru: pot, skupino drevja, na poti pa dekle z vrčem in domačina v narodni noši. Desno je na jezeru čoln s čolnarjem, ki se krepko upira v veslo. Sredi slike je otok, zadaj Stol. Ton barvne reprodukcije v tisku je rdečkasto rjav, nasičen. Ni nam znano, kakšen je ta Bled v svojih barvah na originalni sliki.¹⁶

Med starejše slike v olju štejemo tudi motiv z blejskimi romarji, ki se nekje pri Mlinem zbirajo in odhajajo s čolni proti otoški cerkvi v ozadju. Slika visi v muzeju na blejskem gradu.¹⁷

Koliko blejskih podob v olju je rodilo dvajseto stoletje bo kar težko ugotoviti. Prav gotovo pa se je z novimi slikarskimi smernimi menjal tudi slog blejskih motivov. Dovolj bo, če omenimo zimski Bled Matije Jame (1872—1947). Povzpел se je visoko nad Zako in zajel je celo jezero od zahoda, z gradom na levi, s hoteli ob koncu jezera, z Dobrčo in s Storžičem v ozadju. Toda Jami ni šlo za podrobno-

sti in za blejske znamenitosti. Dobro oblikovan prostor je zajel predvsem z barvami, z jesenskimi toni, ki žarijo iz beline snežne odeje, zlasti skupina listavcev v ospredju in grajski hrib v ozadju. Barve, ujete v naravi, so pri Jami nekaj povsem drugega kot ateljejske barve romantikov Pernharta in Karingerja. Nekoč bi šteli Jamovo sliko le za skico.¹⁸

V obliki barvne študije jesenskega kolorita je ujel delček blejske narave tudi slikar Miha Kambič (1887—1979). Ni mu šlo za znano panoramo, temveč za majhen izrez drevesne skupne, k sama po sebi niti ne spominja na Bled.¹⁹

Razen visoko umetniških podob Bleda najdemo priložnostno velike in majhne slike blejskih panoram izpod čopiča številnih amaterjev. Eno takšnih velikih slik vidimo lahko v restavraciji železniške postaje na Pivki, drugo pa v veži blejskega župnišča.²⁰ Leta 1955 sem videl izjemno velik Bled v neki dvorani slovenskih izseljencev v Clevelandu kot ozadje prostornega odra. V teh in mnogih drugih primerih gre bolj za izpoved narodne zaveštosti kot za velika umetniška dela.

STAREJŠE GRAFIČNE UPODOBITVE BLEDA

Valvasorjev grafično izvedeni Bled iz leta 1679 smo že omenili. Po večjem presledku se pojavi bogastvo blejskih upodobitev v grafikah, ilustracijah in v akvarelih šele v 19. stoletju. Tisk je poskrbel za številne izvedbe, ki so postali množični medij v času industrijske revolucije.

Henrik Costa, oče ljubljanskega župana Etbina Coste, je dodal svoji knjigi Spominov na potovanja po Kranjski litografirano podobo Bleda kot celostransko prilogo (slika 10). Gre za lahkotno izdelano panoramo od vzhodne strani, z gradom in staro župno cerkvijo na desni, z jezerom, otokom in z goro v ozadju, kar naj bi bil Triglav. Umetnik ni pozabil na čoln, zelo skrbno je obdelal ospredje z drevjem in z ograjo, na katero sta naslonjena dva občudovalca blejskih lepote.²¹

Toda ali pripada Costi prioriteta v risarski podobi Bleda v 19. stoletju? Tega ne trdimo. Že leta 1831 je bil na Bledu nemški slikar Edmund Hottenroth (1804—1889) in ustvaril osem risb formata 13,5 × 24 cm. Originalne slike visijo v svetovno znani rimski kavarni Caffè Greco. Leta 1948 jih je odkril v Rimu dr. France Stele, v reprodukciji pa so objavljene v italijanskem prevodu Prešernovega Krsta pri Savici, ki je izšel v Ljubljani leta 1972. Na originalih sta sicer datirani le dve sliki (1831), vendar sklepamo po slogu, da so nastale vse slike istega leta. Posebno bogat je

motiv kamnitega mostu čez Jezernico v Mlinem, s kapelico in hišami na desni ter z gradom v ozadju na levi (slika 11). Na tej risbi je slikarjeva navedba »Seebach 1831«. Hottenrothova risba je krepka, jasna in vendar sproščena. Drugi njegovi motivi so še panoramski pogledi od vzhoda in od juga, otok iz bližine, znamenje s kmečkim vozom, pogled proti Babjemu zobu in Sava Bohinjka proti Bohinjski Beli. Te risbe so dokaz, da bosta sreča in bistro oko odkrila še kakšno novo, doslej neznano podobo Bleda.²²

Proti sredini 19. stoletja je obiskal Bled potujoči risar Josip Wagner, ki je upodabljal razne kraje in naselja, pa tudi dogodke za založnike, ki so poskrbeli za razmnožitev in prodajo slik. Za nas je posebno zanimiva Wagnerjeva zbirka litografiranih risb z motivi iz Kranjske — Malerische Ansichten aus Krain. Wagner je upodobil Bled v dveh variantah. Prva je panorama od vzhoda, s sedečo osebo v ospredju, ki si podpira brado, na desni sta grad in cerkev pa jezero in seveda otok v ozadju.

Drugi motiv je pogled na otok, grad in Stol z južnega obrežja jezera, kjer vidimo čoln z dvema osebama, ki sta obrnjeni proti otoku (slika 12). Slika je pokončna, da pride do veljave Stol, ki mu je prisodil risar pretirano višino. Risba je natančna, saj vidimo celo okna v gradu. Prostorsko so elementi pokrajine stisnjeni kot bi bili posneti z močnim teleobjektivom, bi rekli dandanes. Kljub trdoti in neki praznini ob formatu skoraj do 40 cm višine ima upodobitev svojo vrednost, ki raste z razponom časa.²³

Goldenstein, s polnim imenom Franz Kurzum Thurn und Goldenstein (1807—1978), je ime slikarja, ki se je tesno povezal z upodobitvami slovenskih krajev. Bled je upodobil v širokem panoramskem pogledu od vzhodne strani, podobno kot je motiv v Costovi knjigi, le da je Goldensteinova panorama mnogo bogatejša. Z zaokroženim obrežjem jezera je nakazal veliko prostornost pokrajine. Močno ospredje je motiv zase: na levi visoko drevo, pred njim žena z otrokom in z ovčami, cesta, Malnerjeva gostilna in drevje (slika 13). Motiv zase je zopet grajska pečina z gradom in z župno cerkvijo, pod katero segajo do jezera polja s kozolcem (danes je tu park). Tretji del panorame je otok s Pokljuko in s Triglavom v ozadju. Triglav ni pretirano poudarjen in se skoraj izgublja na obzorju.²⁴ Ob Goldensteinovem kozolcu se spomnimo, da je to gorenjsko značilnost upodobilo več slikarjev. Kozolec vidimo na že omenjeni sliki Bleda iz 18. stoletja, ki jo ima muzej v Briksnu. Kozolec naj-

demo v knjižni ilustraciji iz leta 1891, potem na starejših fotografijah in celo na freski Slavka Pengova v župni cerkvi na temo o kmečkem delu za vsakdanji kruh. Blejski kozolec je postal sčasoma iz dokumenta poetična »harfa pridelkov« in končno simbol za človekov obstoj.²⁵

Iz Goldensteinove delavnice je izšla še druga varianta Bleda, skoraj enaka prvi, opisani. Razlika je v tem, da je slikar obogatil ospredje z novimi zgradbami, kar pomeni, da je nastala risba pozneje. Pozornost vzbuja nova hiša na desni strani ospredja, z visoko verando na stebrih²⁶ (slika 14).

Motivno zelo razgibana je tudi Goldensteinova slika. Spodnje dvorišče blejskega gradu, kjer oklepata spodnja in zgornja arhitektura poglobljen prostor s stopniščem in z nekaj drevesi, razmerje pa narekujejo osebe na dvorišču in stopnišču.²⁷

Sedaj bomo prešli k trem tujim umetnikom, k imenom, ki so nam skoraj neznana, njihove upodobitve Bleda pa so le vredne pozornosti.²⁸

Iz leta 1878 je prijetna grafična izvedba znane blejske panorame od Zake, to je od zahoda (slika 15). V ospredju je nizko jezersko obrežje, poživiljeno z nizkim rastjem in kamenjem. Iz rastja prihaja čoln, v katerem so tri osebe, ena od teh s sončnikom. Otok odseva v jezeru, grajska skala je narisana kot strma, odsekana masa, Stol je zelo povišan in piramidasto senčen. Brezniške peči žarijo v poznem soncu, ki riše v vsej pokrajini plastične sence. Med podatki na sliki najdemo kratico R. P. in ime Heimdl.

V podobnem slogu je izvedena podoba, ki sega v čas po letu 1904, saj vidimo na sliki že novo župno cerkev. Gre za panoramo od vzhodne strani, ki sega tja proti Mlinu in Babjemu zobu. Jezero oživilja več čolnov. Grad je narisano zelo umirjeno, otoška cerkev je komaj vidna. Motiv je po naravi risal Franz Springer (slika 16).

Babji zob nad Savo Bohinjko je s svojim skalnatim odlomom, ki spominja na zob, slikovit del blejske okolice. Že v 19. stoletju je bil znan turistom kot posebnost, saj skriva v sebi podzemsko jamo s kapniki. To jamo je v več variantah narisal po naravi Anton Bayer. Upodobil je prostor jajčaste oblike in mu vdihnil z menjavo svetlobe in senc globinsko plastičnost, s postavami turistov pa je dal razmerje velikosti v sicer neopredeljivi razsežnosti jame. Ta upodobitev je imela prav gotovo pomembno vlogo, saj je opozorila na malo znan kraški pojav v alpskem svetu (slika 17).

Med mojstri, ki imajo zasluge za širjenje blejske slave doma in po svetu, ima posebno mesto Ladislav Benesch (1845—1922). Ta odlični risar, dokumentarist z velikim poslušom za estetiko, je med številnim gradivom zapustil tudi pomembne upodobitve Bleda, panoramske poglede in detajle, v obliki ilustracij, risb in akvarelov.

Benesch je bil po poklicu vojak, podobno kot Karinger. Slikarstva se je učil na Dunajski akademiji, likovna dejavnost pa mu je po naravi vrela iz občudovanja do pokrajinskih lepot. Njegove skice in dokumentarno zveste risbe zaslužijo pohvalo, brez prizvoka, da bi bilo takšno delo kaj manj kot umetnost, je zapisal Ivan Komelj v oceni njegovega dela. Ne samo pomembno, tudi lepo je za naš čas in bo ostalo tudi za bodočnost.²⁹

V muzeju na blejskem gradu je razstavljenih nekaj izvirnih Beneschevih upodobitev Bleda, sicer pa hrani njegova dela Grafični kabinet Narodnega muzeja v Ljubljani. Blejske motive je ustvarjal Benesch tam okrog leta 1890, nekaj malo prej, nekaj malo pozneje.

Benesch je bogato ilustriral knjigo, ki je izšla okrog leta 1890 in ki govori o Bledu kot o idili iz Julijskih Alp.³⁰ Barvna naslovnica je sestavljena iz blejske panorame, ki jo obdaja jezersko ločje z lokvanji in z divjo raco v letu (slika 18). S tem je ilustrator vstavil v običajno statično panoramo element gibanja, ki takoj pritegne radovedno oko. V knjigi je celostranska panorama Bleda od vzhoda, toda skicirana sproščeno, s posebnim svetlobnim razpoloženjem. Izza oblakov prodirajo snopi žarkov, za katerimi se riše silhueta Triglava. Grad, cerkev in otok so komaj nakazani, zato pa zaživi jezero s čolnom in rastjem (slika 19).

Toda knjiga je bila namenjena podrobnejšemu spoznavanju Bleda, zato se je moral ilustrator prilagoditi piscu in narisati številne vile, gostinske zgradbe in druge posebnosti. Enolični Hudovernikovi vilj je Benesch dodal prijetno ospredje: drevo, klopcu, sončnik, kloboček in ogrinjalo (slika 20).

Med samostojnimi motivi iz Benescheve zbirke je zanimiva blejska panorama od vzhodne strani s parkom v ospredju. Tu je več oseb s psičkom; idealen blejski mir poseblja moški, ki, sedeč na klopi, nekaj zbrano prebira. Ozadje je kar bogato: grad, stara župna cerkev z župniščem, njive ob jezeru, drevo na levi in zadaj Babji zob, proti desni pa Pokljuka z vrhom, ki naj bi bil verjetno Triglav.

Temu podoben, le skromnejši je Beneschev akvarel iz leta 1892, na katerem je v ospredju park z vodomotom³¹ (slika 21).

Leta 1891 je izšla bogato ilustrirana knjiga o Kranjski v zbirki opisov dežel Avstroogrške monarhije. Tu najdemo Beneschevo ilustracijo Bleda kot okvir uvodnega poglavja o pokrajinskih značilnostih Kranjske. Ilustrator je narisal običajno blejsko bodobo od vzhodne strani z gradom na desni, jezero z ločjem pa je podaljšal navzdol, v globino, upodobil potopljeni blejski zvon in dodal nekaj verzov znane pesmi o tem zvonu³² (slika 22 in 23).

Akademski slikar Konrad Grefe je izdal in založil več zvezkov oziroma map s celostranskimi upodobitvami naših krajev, med katerimi so razen risb tu in tam tudi fotografije. V desetem zvezku Stare Kranjske najdemo pod številko 37 Grefejevo podobo Bleda risano zelo skrbno, skoraj bi rekli v kubističnem slogu. S trdno risbo je prikazal staro župno cerkev z ostanki taborskega obzidja, ob katerem je staro župnišče in še nekaj stavb. Nad naseljem je na skali skupek grajske gmošte, ki je podrobno razčlenjena (slika 24). V primerjavi z romantiki je ostal Grefe pri zelo realnih razmerjih. Ta blejska upodobitev je izšla leta 1901.³³

Dobrih petdeset let pozneje, 1954, je upodobil Blejski motiv v grafični izvedbi Božidar Jakac. Izbral si je znano stojišče blizu Zake, z drevjem v ospredju. Ta lahkotna risba je daleč od nazorne, dokumentarne Grefejevega prikaza.³⁴ Blejska stvarnost je postala sčasoma ljudem tako znana, da so umetniki lahko osredotočili svojo dojemljivost in svoje sporočilo kar v bežnih navdihih, vtisih in doživetjih. Realnost blejskih panoram pa se je še naprej ohranjala v upodobitvah, ki jih je prinesla fotografija.

BLED NA STARIH FOTOGRAFIJAH

Izumitelji fotografskega postopka so že od vsega začetka težili k množični sliki, ki naj bi prišla v roke vsakemu človeku, iznajditelju in fotografu pa naj bi prinesla moralno priznanje in zaslužen plačilo, ki raste z množično naklado slike. To je bilo načelo tehnične revolucije 19. stoletja.

Prvi praktični fotografski postopek je dobil ime po pionirju fotografije Dagueru (1789—1851). Dagerotipija je doživela svoj slovesni začetek avgusta 1839 in se je obdržala tja do leta 1860. Bila je to slika na posrebreni plošči, obenem negativ in pozitiv, odvisno od tega, kako je gledalec sliko obračal. Bila je zelo natančna, naravi zvesta po-

doba, žal pa se ni dala razmnoževati. Dagerotipija je bila unikat, enkratna upodobitev.

Dagerotipija se je s popotnimi fotografi hitro širila. Uporabljali so jo predvsem za portretiranje, lovili pa so dagerotipisti tudi motive slikovitih krajev. Takšne vedute so bile primerne za ta način fotografiranja, ki je zahteval daljše osvetlitve.

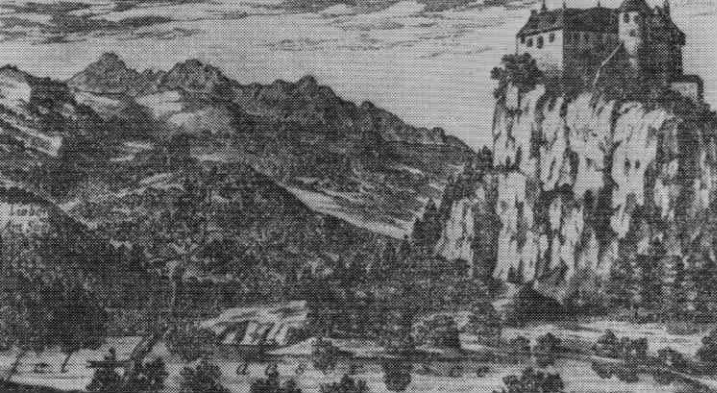
Ali je zaneslo kakšnega popotnega dagerotipista tudi na Bled? Ali nam je znana vsaj ena sama podoba Bleda na srebrni fotograf-ski plošči?

Meni in mojim znancem doslej še ni prišla pred oči takšna podoba Bleda. Imel pa sem srečo, da sem odkril vsaj podatek o takšnem slikanju na Bledu.

Julija 1984 sem raziskoval v arhivu Avstrijske akademije znanosti na Dunaju gradivo o slovenskem izumitelju fotografiranja na steklo Janezu Puharju. V besedilu Puharjevega pisma, ki ga je napisal 25. decembra 1850 tajniku navedene akademije dr. Antonu Schrötterju, najdemo tudi stavek: »G. Krach iz Münchna je posnel tukaj nekaj motivov na srebrne plošče...«³⁵

1. J. W. Valvasor, Feldes-Bled, grafična upodobitev, 1679; 2. Neznani slikar, Bled, olje, ok. srede 18. stol.; 3. Cesar Henrik II., freska v grajski kapeli na Bledu, 17. stol.; 4. Darilna listina cesarja Henrika II. škofu Albinu, zadaj Blejsko jezero z gradom in s Triglavom, gornji del oljne slike iz 19. stol.; 5. Marko Pernhart, Bled, olje, ok. srede 19. stol.; 6. Anton Karinger, Bled, olje, 1864; 7. Georg Holub, Bled, olje, 1888 (motiv iz zasebne zbirke); 8. Anton Gvajc, Bled, olje, 1889; 9. Carl Hasch, Bled, po tiskani reprodukciji iz 1881; 10. Neznani umetnik, Bled, grafična priloga v knjigi H. Coste, 1846; Edmund Hottenroth, Most čez Jezernico pri Mlinem, risba, 1831; 12. J. Wagner, Bled, del grafične upodobitve, pred sredo 19. stol.; 13. Kurz v. Goldenstein, Bled, grafika, 1849, leva stran slike; 14. Kurz v. Goldenstein, Bled, grafika, sr. 19. stol.; 15. Heimdl, Bled, grafika 1878; 16. Franz Springer, Bled, grafika po letu 1904; 17. Anton Bayer, Jama pri Babjem zobu, grafika, 1850; 18. Ladislav Benesch, Naslovna stran knjige Schweiger-Lerchenfeld, Veldes, ..., okr. 1890; 19. Ladislav Benesch, Bled ilustracija (gl. op. 18); 20. Ladislav Benesch, Hudovernikova vila na Bledu (gl. op. 18); 21. Ladislav Benesch, Bled s parkom, akvarel, 1892; 22. Ladislav Benesch, Bled, knjižna ilustracija, 1891; 23. Hugo Charlemont, Blejski kozolec, knjižna ilustracija, 1891; 24. Konrad Grefe, Bled, grafika, 1901; 25. Janez Puhar, Komponist Gregor Rihar na Blejskem jezeru, lastna risba, ki jo je Puhar prefotografiral po svojem postopku (svitlopis), 1856; 26. Neznani fotograf, Bled, iz albuma L. Tomana, pred 1870; 27. Benedikt Lergetporer, Bled po požaru 1908, kopija po fotografski plošči; 28. Benedikt Lergetporer (?), Narodni noči z blejsko panoramo, kolorirana reprodukcija fotografije, 1914; 29. Neznani fotograf, Zdraviliški dom, fotografija, pred 1914; 30. Hotel Mallner na Bledu, kolorirana razglednica, 1898; 31. Neznani fotograf, Bled, panorama gradu proti vzhodu, kolorirana razglednica, med 1910 in 1918; 32. Fran Pavlin, Bled s Stolom, kolorirana razglednica, med 1910 in 1918; 33. Neznani avtor, Bled z Osojnice s turisti na skali, kolorirana razglednica, med 1910 in 1918; 34. Vintgar pri Bledu, razglednica z verzi Antona Askerca, okr. 1900; 35. Alois Beer, Bled, razglednica, 1900 (»Zenitvanska rajžala«); 36. M. Ruppe, Blejski grad s Triglavsko skupino, barvna razglednica, ok. 1900; 37. Rudolf Marčić, Bled — pogled od hotela Petran, barvna razglednica, ok. 1923; 38. Neznani fotograf, Drsalci v narodnih nošah na zamrznjenem jezeru, razglednica, leto neznano

Izbor slikovnega gradiva in preslikave: Mirko Kambič

1

2

3

4

5

8

9

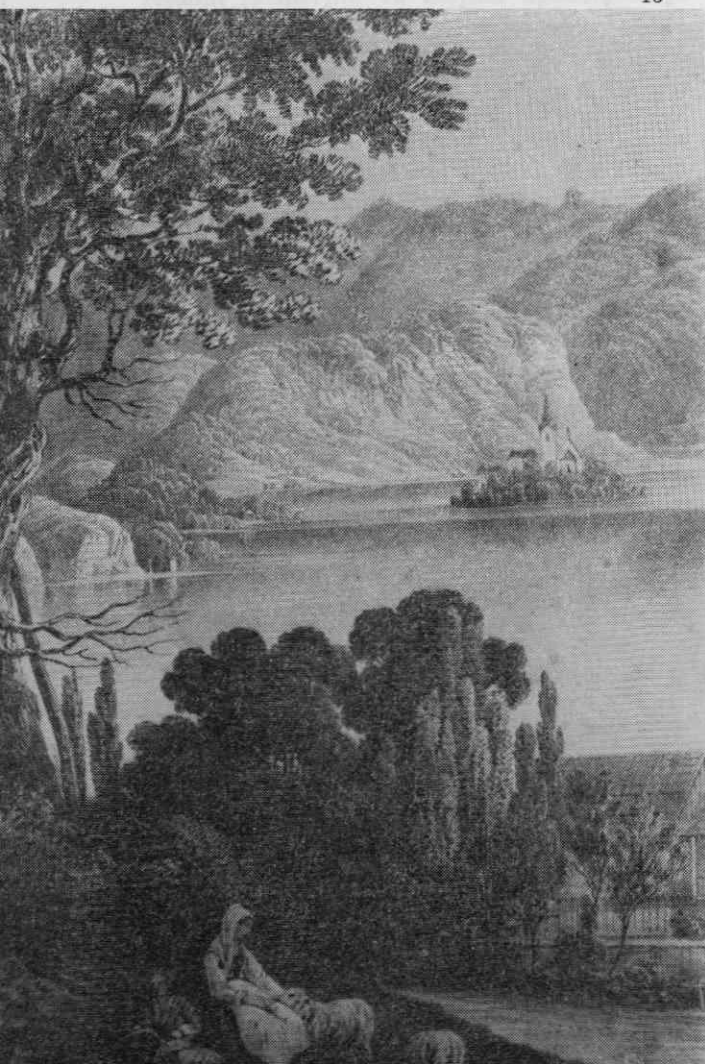

10

13

11

12

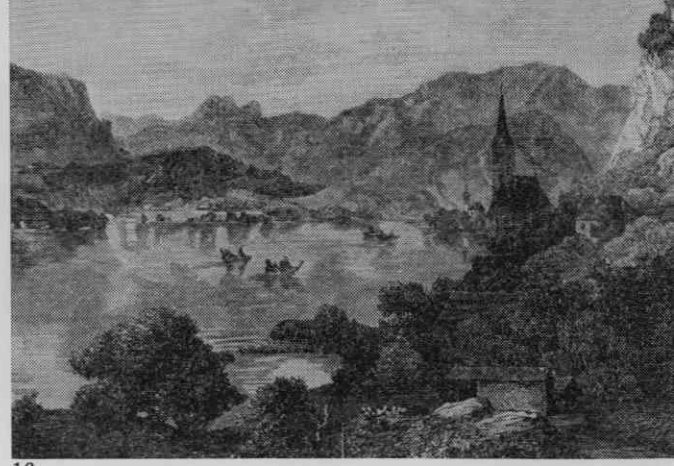

14

Stadt bei Döber in Ober-Ostern

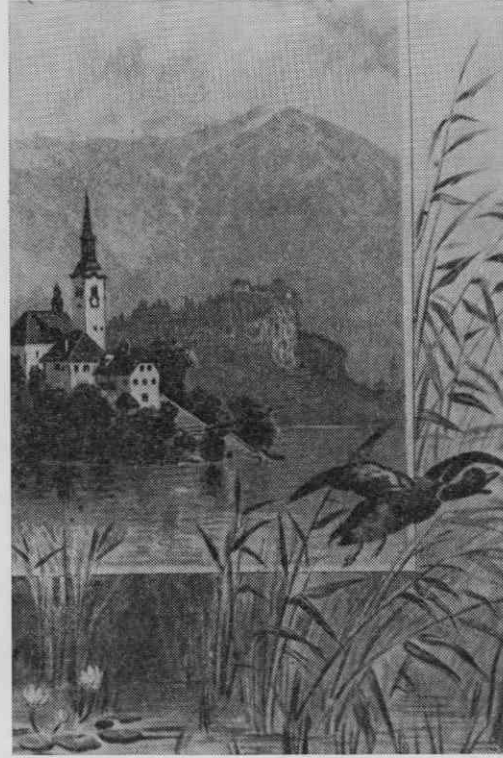
15

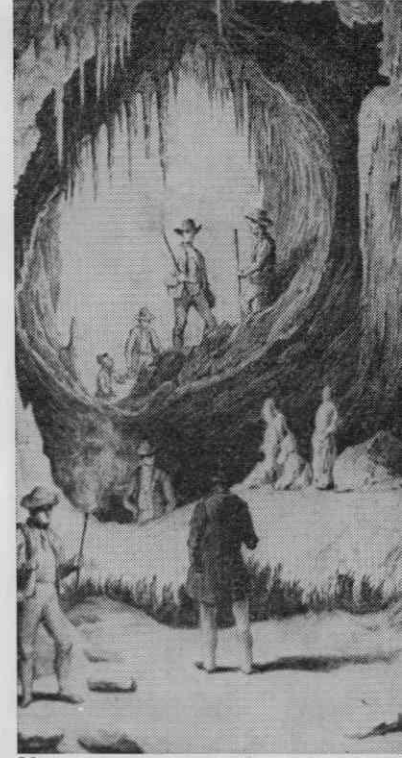
16

17

18

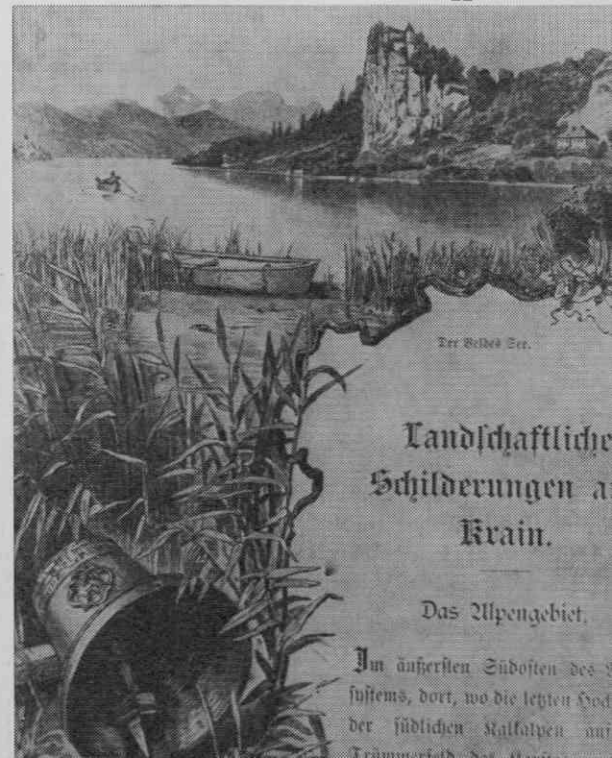

20

22

19

21

23

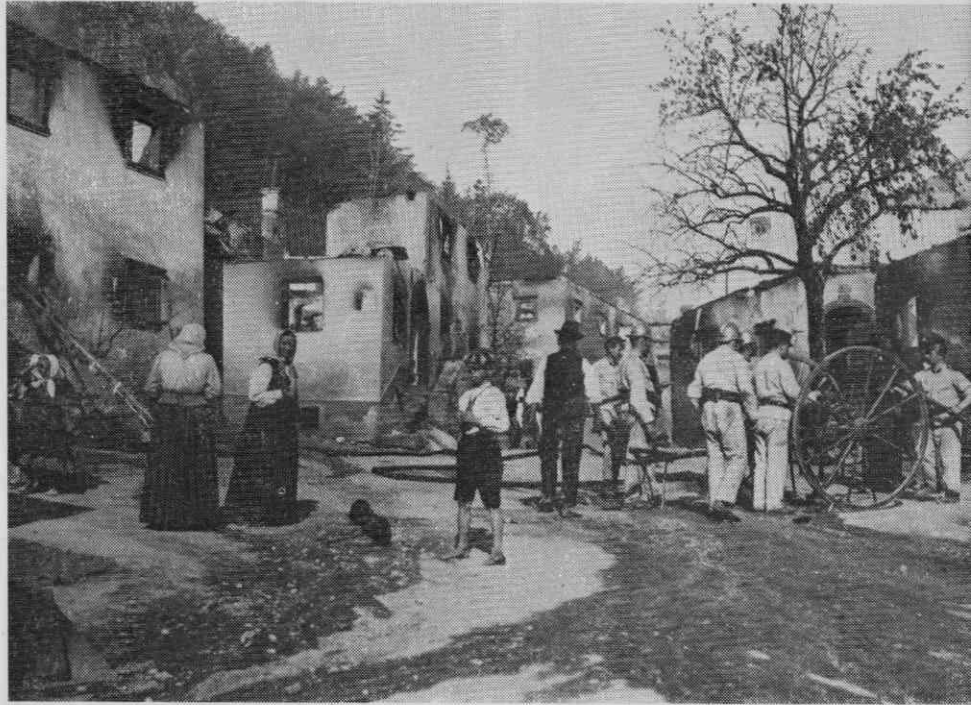
Une grange en S. Pierre (Savoie)

24

25

27

26

28

29

30

Les deux femmes en costumes de Savoie
à la grille du lac

31

32

33

34

35

36

37

38

Puhar je bil takrat na Bledu in nekega Kracha je omenil kot strokovnjaka, ki je pohvalil Puharjev postopek slikanja na steklo. No in ob tem je Puhar omenil, da je g. Krach tudi sam slikal Bled, vendar na srebrne plošče, torej s postopkom dagerotipiranja. Tako imamo trden dokaz, da je bil Bled upodobljen na dagerotipiji vsaj že leta 1850. To je bilo v času, ko so nastale Goldensteinove grafike.

Toda kdo je bil ta zgodnji, morda sploh prvi blejski dagerotipist? Puharjevim biografom, kolikor so ga sploh omenili, je ostal neznan oseba. Moje dosedanje raziskave pa so dobro osvetlile tudi tega neznanega Kracha.

Povedano na kratko: Lorenz Krach se je rodil na Bavarskem, slikarstva se je učil v Münchnu, zgodaj se je oprijel dagerotipije, potoval je skozi Gornjo Avstrijo na Koroško ter postal končno ljubljanski fotograf z ateljejem v sedanji Wolfovi ulici. Po njegovi smrti leta 1869 je vodila atelje njegova žena Roza, po rodu Gajdičeva iz Karlovca. Krach je navajal na svojih slikah kot svoj poklic slikarstvo in fotografijo.³⁶

Lorenz Krach je naredil torej, po Puharjevih besedah, več blejskih motivov na srebrne plošče. Toda kje neki so te slike, mirno bi lahko dodali: že dragocene slike Bleda? Lahko domnevamo, da so že uničene, lahko, da so še kje ohranjene kot založeno, izgubljeno blago posebne kulturne vrednosti. Morda jih je hranil Krach kot družinsko imovino, še bolj verjetno je, da jih je prodal bogatemu meščanu ali navdušenemu narodnjaku.

Mnogo večja čast kot Krachove dagerotipije so za Bled fotografije, ki jih je izdelal izumitelj Janez Puhar (1814–1864), ki je bival na Bledu od leta 1846 do 1853. V tem času je Puhar kontaktiral z Dunajem, s Parizom, z Londonom in celo z New Yorkom. Na prvi pogled zveni to morda komu nekam napihnjeno, res pa je dosegel Puhar izjemno čast in svetovno odmevnost ravno v času svojega bivanja na Bledu.

Janez Puhar je bil že okrog leta 1840 dober dagerotipist. Leta 1841 je že pisal iz Metlike o svojem novem postopku slikanja na steklo, dve leti nato je ta postopek že podrobneje opisal in to objavil v časopisju. Leta 1850 je poslal podroben opis izuma Akademiji znanosti na Dunaju, ki je Puharjevo poročilo objavila januarja 1851. Naslednje leto je dobil diplomu in priznanje od pariške Académie Nationale. Sodeloval je na Veliki razstavi v Londonu in poslal je svoje slike na razstavo v New York. S tem je postal Bled v tistem ča-

su središče slovenske fotografije s svetovno odmevnostjo.

V Puharjevi zapuščini, ki jo je večinoma prejel v varstvo Narodni muzej v Ljubljani, in to šele leta 1893, je le malo slikovnega gradiva. Na srečo pa je med slikami tudi nekaj upodobitev Bleda. Puhar je že leta 1849 poslal na ogled slike blejske cerkve in župnišča ljubljanskim znanstvenikom, da bi mu priznali prioriteto za izum slikanja na steklo. Te slike so izgubljene. Prav tako je izgubljena slika blejske okolice z visoko zasneženo goro, kar je bil verjetno Stol. To sliko je Puhar poslal Dunajski akademiji, vendar arhiv akademije nima razen rokopisov nobene Puharjeve slike.³⁷

Puhar je leta 1850 akademiji na Dunaju sporočil: »Dalje vam pošiljam precej uspel posnetek pogleda na goro iz blejske okolice z violetnim, s snegom pokritim vrhom, v mehki tintni izvedbi.« V svojem poročilu je Puhar posebej omenil, da je Bled z okolico zelo slikovit.³⁸

Med ohranjenimi blejskimi motivi iz kamere Janeza Puharja gre za tri motive. Enega teh je urednik Dom in sveta, dr. Lampe, leta 1893 tako le opisal:

»Vožnja po Blejskem jezeru. Fotografija je posneta po risbi svinčnikovi in je jako natančna, po sestavi tudi res lepa. Slika nam kaže čoln sredi jezera; na njem je skupina ljudi. Na levi strani se vidi Blejski grad, na desni otok. V ozadju se mično blešči župnijska cerkev v Gradu; vso to sliko nekako oklepajo visoke planine.« Ta slika je narejena na solnati papir, postopek, ki ga je Puhar odkril leta 1853. Po istem postopku je narejena Puharjeva slika, ki predstavlja komponista Riharja v čolnu na jezeru, z gradom in s Stolum v ozadju. To je Puharjeva risba, preslikana s Puharjevim postopkom. Na tej sliki najdemo Puharjev podpis, datum z letnico 1856 in z oznako »svitlopis«, kar je pomenilo fotografski postopek³⁹ (slika 25).

V zapuščini prof. Branca, ki je vneto raziskoval Puharjevo življenje in delo, je ohranjena neka grafična podoba Bleda, ki jo je verjetno Puhar preslikal s svojim postopkom. V ospredju je travnik z govedom in ovcami, večja hiša, v ozadju pa Blejski grad.

BLAD NA FOTOGRAFIJAH PO LETU 1860

Okrog leta 1860 se je svetovna fotografija usmerila na lažji postopek, kot je bila dagerotipija in kot je bil Puharjev način izdelave fotografskih slik. Zanimivo je, da je bila osnova novega postopka steklena plošča, kot jo je uveljavljal Puhar že vse od leta 1843

dalje. Toda novi kemični postopek je bil bolj praktičen kot je bil Puharjev. Razen tega so plošče uporabili izključno za negativ, ne pa za pozitiv, kot je to delal Puhar.

Vendar se je tudi novi postopek osredotočil predvsem na portretiranje in mnogo manj na fotografiranje krajev in naselij. Zato so tudi stare blejske fotografije bolj redke in veseli smo vsakega primerka iz 19. stoletja.

V času pred letom 1870 sta nastali dve fotografiji Bleda na majhnem formatu, ki je ustrezal velikosti vizitke. To je bil zelo priljubljen format za portrete, uporabljali so ga pa tudi za druge motive. Naši слиki Bleda sta v Tomanovem albumu, ki ga hrani Narodni muzej v Ljubljani. Lovro Toman (1827—1870), pesnik in politik, doma iz Kamne gorice, je bil zelo zagledan v Bled in močno je želel, da bi postal ta kraj shajališče slovenskih govornikov in središče slovenske žive, govorne besede. Obe fotografiji sta delo neznanega fotografa, čeprav so v Tomanovem času fotografirali redno objavljali naslov svojega ateljeja na hrbtni strani slike.⁴⁰

Prva slika odpira pogled na jezero z delčkom ograje in zelenja od vzhodne strani (slika 26). Svetla jezerska gladina se končuje s temnim ozadjem, iz katerega kipi bela grajska pečina z gradom. V ozadju sta komaj vidna Triglav z Rjavino. Na слиki ne vidimo čolna, pa tudi nobene osebe ni nikjer. Proti pričakovanju je ta fotografija kot zvest odsev realnosti dokaz, da so slikarji realisti in pred njimi romantiki spravili na svojo sliko Bleda mnogo več in da so vse skupaj oblikovali po lastni presoji bolj učinkovito, kot je zmogla to fotografija.

Druga fotografija iz Tomanovega albuma prikazuje Bled od vzhodne strani z večjo hišo v ospredju, z gradom v ozadju, medtem ko jezera in otoka sploh ni videti.

Obe слиki sta dokaz, da je bila naša pokrajinska fotografija okrog 1860 še skromna, čeprav imamo v svetovni fotografiji tistega časa mojstre, ki so znali narediti odlične pokrajinske slike. Fotografirali so na velike plošče, tudi do formata 30/40 cm in potem kopirali slike s sončno svetlobo neposredno na papir. Brez povečevalnika so dobili s tem postopkom zelo jasne slike z bogastvom tonskih prehodov.

Takšne slike je izdeloval leta 1870 celovski fotograf prof. Johann Reiner, ki je fotografiral gradnjo gorenjske železnice od Ljubljane do Trbiža in poslikal mimogrede tudi bližnje kraje, npr. Škofjo Loko, Slap Savice, Belopeška jezera in drugo. Vso fotografsko opremo je imel na posebnem vozu, saj je moral

imeti pri sebi temnico, steklo, papir in vse kemikalije.⁴¹

V 19. stoletju sta slikala Bled še dva tuja fotografa. Prvi je bil neki Thalberg, ki je deloval v Lescah in na Bledu, verjetno je bil predvsem portretist.⁴² Drugi je bil Alois Beer iz Celovca, ki je potoval po Gorenjski v 19. in v začetku 20. stoletja. Njegova podoba Bleda je zelo skromna panorama, ujeta od južne strani. Za starejšo blejsko fotografijo je postal ob koncu 19. stoletja in vse do leta 1910 zelo pomemben Benedikt Lergetporer, po rodu Tirolec. Atelje je imel na Malem Lošinju in na Bledu. Kot priseljenec je seveda ohranil svojo tirolsko narodno zavest, vendar je bil dovolj širok in strpen. Našel je dobre stike tudi z zavednimi Slovenci, predvsem s člani Slovenskega planinskega društva. Vabili so ga, da je fotografiral slavja ob odpiranju novih planinskih domov, tako npr. leta 1896, ko so odprli Triglavski dom na Kredarici.

Lergetporer je upodobil blejske panorame s svojo kamero naštetokrat, ohranjenih pa je malo njegovih slik v originalni izvedbi. Znan so mnogi njegovi motivi v reprodukcijah kot ilustracije v knjigah o Bledu, v koledarjih, v obliki razglednic in podobno. Kot originalne slike najdemo njegove podobe Bleda na malih formatih vizitke (na kartonu) in na večjem, tako imenovanem kabinetnem formatu. Lergetporer je namreč prepotoval s svojo veliko kamero na plošče Slovenijo, tudi lep del Julijskih Alp. Te motive je priredil v obliki kabinetnih slik za prodajo. Prav zato so dali nekateri zavedni Slovenci Lergetporerju ob njegovi smrti leta 1910 javno priznanje, češ da je vendarle zaslužen za dokumentacijo zanimivosti in lepote slovenskih krajev, čeprav je bil tujec.⁴³

Med motivi blejskega fotografa Lergetporerja so razen panoram Blejskega jezera zanimive slike okrašenih čolnov, med njimi čoln v podobi velikega laboda. Rad je upodabljal gorenjsko narodno nošo iz okolice Bleda, leta 1908 pa je skrbno dokumentiral posledice velikega požara, ki je uničil vas Grad, naselje ob župni cerkvi (slika 27).

Meseca februarja 1891 se je Lergetporer kot spremljevalec gorjanskega župana Jakoba Žumra spustil z njim po zaledenelih strminah v Vintgar, ki še ni bil raziskan. Takrat ali pozneje je naredil fotografske posnetke te divje soteske in s temi slikami je Žumer prepričeval Blejce o turističnem pomenu poti, ki naj bi jo zgradili skozi Vintgar. Dve leti pozneje je bila navidezno nemogoča pot v resnici odprta.⁴⁴

Leta 1908 je izšla bogato ilustrirana knjiga o Bledu, ki jo je pripravil F. Kimovec. Imena fotografov niso navedena, poznavalcu fotografije pa je takoj jasno, da je večina slik delo fotografa Lergetporerja. Tu najdemo motiv čolna-laboda in kot zadnjo prilogo motiv blejskega pogorišča.⁴⁵

Tik pred prvo svetovno vojno je izšla razkošna knjiga v dveh delih, z naslovom, ki je zvenel takrat še normalno: Avstrija — moja domovina, z opisom številnih avstrijskih dežel, med njimi tudi Kranjske. Ta je bila počaščena razen s tekstom in s črno-belimi fotografijami tudi s celostransko barvno prilogo Bleda (slika 28). Ta motiv je kvalitetno kolorirana črno-bela fotografija, na kateri je v ospredju s cvetjem okrašena vrtna uta in v njej dve lepi ženi v gorenjski noši, v ozadju pa blejska panorama z jezerom, otokom, gradom in Stolum. Fotograf ni naveden, verjetno gre za delo B. Lergetporerja. Preseneča nas kvaliteten tisk te priloge, ki je motivno prirejena ljudskemu okusu. Bila je odsev splošnega prepričanja, da je Bled simbol vseh lepote slovenske zemlje.⁴⁶

Med zgodnjimi slovenskimi fotografi, ki so slikali naš alpski svet ob koncu stoletja pa vse v novi čas dvajsetega stoletja, je bil jeseniški fotograf Fran Pavlin, rojen 1872 v Vodicah, ubit med bombardiranjem Jesenic ob koncu druge svetovne vojne. Tedaj je bil uničen tudi njegov atelje skupaj z vso fotografsko dokumentacijo. Ohranjene so številne Pavlinove razglednice, med njimi razni motivi Bleda. Pavlin je bil prav gotovo zaslužen za fotografsko propagando Bleda, ožje in širše okolice. Leta 1906, ko je stekla bohinjska železnica, je Pavlin dokumentiral tudi ta dogodek.

Razen dokumentarne, turistične fotografije najdemo Bled zgodaj tudi na razstavah umetniške fotografije. Takšna je bila razstava leta 1911 v Ljubljani v Jakopičevem paviljonu. V žiriji sta bila tudi slikarja Rihard Jakopič in Ivan Vavpotič. Med razstavljenimi motivi je bilo nekaj blejskih pejsažev. Bogomil Brinšek je razstavil »Motiv pri Bledu«, Fran Vesel »Motiv z Bleda«, Slavko Plemelj pa kar tri blejske motive, dva narejena s kombiniranim gumi postopkom in enega na klorobromov srebrni papir. Ta razstava je bila deležna pozitivne kritike in škoda je, da so se slike porazgubile.⁴⁷

Po letu 1931, ko je prišla k nam v modo umetniška motivika iz vsakdanjega življenja, v pejsažu pa nižinski svet, je doživela upodobitev Bleda svojo devalvacijo. Slike Bleda so bile že preveč znane in preveč so bile usmerjene v turistično dokumentacijo. V publika-

cijah s kvalitetnim izborom slik najdemo Bled le redkokje. V planinskem albumu Iz naših gora, ki je izšel leta 1940, vidimo Bled le dvakrat. »Bled pred pomladjo« je fotografiral Slavko Smolej, »Iz blejske okolice« pa Janko Skerlep. V knjigi Slovenska fotografija iz leta 1935, ki pomeni izbor najboljših motivov slovenskih fotografov tistega časa, ne najdemo nobenega Bleda, prav tako ne v knjigi Frana Krašovca Slovenska zemlja v podobah.

Za tolažbo ljubiteljem Bleda pa dodajmo, da je leta 1965 prejel avtor tega članka na mednarodni razstavi v Comu (Italija) z motivom Bleda in Bohinja toliko točk, da je osvojil drugo mesto, zlato ladjico, v tekmovanju fotoklubov iz 28 držav. V tem primeru je šlo za barvno fotografijo in Bled se je predstavil po jesenski nevihti, tik pred sončnim zahodom, s pobliski svetlobe in barv na otoku, gradu in na zasneženem Stolu, z razgibanimi oblaki na nebu. Takšen mednarodni uspeh je vreden omembe, čeprav smo s tem segli v naš čas.⁴⁸

Za ravnotežje so takoj vrnimo za sto let nazaj, v leto 1865. Takrat je Ljubljanski časopis objavil, da je dal slikar Goldenstein na ogled 50 svojih motivov najlepših krajev Kranjske in to v obliki fotografskih reprodukcij. Verjetno je bil vmes tudi Bled. Samo leto pozneje je isti časopis objavil, da so v Ljubljani naprodaj Pernhartovi motivi gorenjskih krajev, med njimi tudi Bled, in sicer v fotografski tehniki razmnoženi ter zelo priljubljeni. Primerek takšnega Bleda v fotografski preslikavi iz leta 1866 se je ohranil v Ljubljani v zasebni lasti. Pomeni izjemen primer v fotografski reprodukciji.⁴⁹

Fotografija kot nova tehnika in nova likovna zvrst 19. stoletja se je torej ustavila tudi na Bledu in nam zapustila odlične dokumente svojega razvoja.

BLED NA STARIH RAZGLEDNICAH

Poplava razglednic je zajela Evropo in z njo naše kraje h koncu 19. stoletja, zlasti ko se je uveljavila tehnika neposrednega tiska po fotografski sliki. Sprva je šlo predvsem za risane in litografsko razmnožene motive, pozneje za črno bele fotografije in za razglednice, kolorirane s tiskarskimi barvami. Te barve so bile v posameznih primerih celo bolj umirjene in manj kričeče kot so današnje barvaste razglednice krajev in naselij.

Bled se je znašel na mnogih razglednicah ob koncu 19. stoletja in v času do prve svetovne vojne. Od leta 1918 dalje krasijo blejske razglednice slovenski napisi in domače znamke, kot prve tiste Vavpotičeve z možem, ki trga

verige podložništva. Sledijo znamke s kraljevo podobo, nato zatemni Bled nacizem s svojimi znamkami in obeležji, končno pa zasije svoboda, ki najde viden odsev tudi na razglednicah.

Tu se bomo omejili le na nekaj primerkov starih razglednic, ki so s svojo sliko dokument o stanju in o razvoju Bleda kot naselja. Te slike dopolnjujejo tovrstno vlogo nekdanjih grafik in risb. Blejskemu razvoju sledimo od ločenih vasic, njiv in kozolcev do poznejših gostinskih zazidav, ki so se vsedle na obrežje jezera. Stara župna cerkev je časovni mejnik na slikah. Leta 1904 se je stari baročni zvonik umaknil šilastemu, psevdogotskemu in neznane motive lahko datiramo po tej konici: pred letom 1904 ali potem.

Drug takšen mejnik je Zdraviliški dom v parku, ki so ga dogradili leta 1896, porušili pa 1955. Ta dom vidimo na starih razglednicah. Dve izvirni fotografiji večjega formata hrani med drugim župnijski urad na Bledu. Na eni teh večjih fotografij je v ozadju baročni zvonik cerkve. Na drugi je park z domom in s številnimi gosti, ki razodevajo s svojo nošo obdobje secesije (slika 29).

Izberimo si sedaj nekaj razglednic s časovnim ključem nastanka teh slik poštnege formata.⁵⁰

Na neki razglednici iz leta 1896 (poštni žig) vidimo Bled kot mozaik iz več motivov, med katerimi je stari, skromni hotel Petran v Mlinem. Na razglednici iz leta 1898 je litografsko lepo upodobljen hotel in penzion Malner. Tu vidimo vodomet v parku, in leseno uto ob jezeru. Ta razglednica je barvasta (slika 30).

Nekaj razglednic starejšega datuma je širilo portret Riklija ločeno ali skupaj z njegovimi zračnimi kabinami.

Ena od razglednic, ki je bila natisnjena še pred prvo svetovno vojno, odpira širni pogled z grajske terase tja proti vzhodu. Na njej vidimo novo župno cerkev in pozidavo vzhodnega področja Bleda, kar služi lahko za primerjavo z današnjim stnjem (slika 31).

Na starejših blejskih razglednicah obrnemo nehote svojo pozornost na rast slovenske narodne zavesti tja do leta 1918. Slikar Ivan Vavpotič je sicer ironično zavrnil težnjo, da bi bila gorenjska narodna noša z blejskim jezerom simbol slovenstva in slovenske umetnosti. Takole je zapisal že leta 1913 v Vedi, dvomesečniku za znanost in kulturo:

»In glejte, kadarkoli hvalimo tujcem našo slovensko zemljo in se navdušujemo za milo našo domovino na shodih in zborovanjih, med prijatelji, pri cvičku in pri petju 'narodne' — vselej nam vstaja v misli omnimozna Gorenj-

ka z avbo, v ozadju pa Blejsko jezero ... in kaj drugega si kot ilustracijo pojma 'slovenski' ne znamo predstavljati.«⁵¹

Vavpotič, sam po rodu Gorenjec, je skušal s tem stališčem opozoriti Slovence na enostranost, kljub temu pa je Bled le ostal nekakšen simbol slovenske zavesti. Slovenci so pred letom 1918 to dokazovali tudi s slovenskimi razglednicami Bleda, na katerih so bila slovenska imena in slovenski pozdravi, kar naj bi spodrinilo razne tuje navedbe kot npr. »Gruss vom Veldeser See« in podobno.

Nekaj časa so se pojavljale dvojezične blejske razglednice, primerne za tuje turiste. Takšne je izdeloval po naročilu gostincev tudi fotograf Pavlin (slika 32).

Za izključno slovenske razglednice Bleda so poskrbele domače založbe, tiskarne in društva. Na razglednico so natisnili domače verze, ki naj bi z lepoto kraja ponesle v svet tudi lepoto slovenske besede in misli. Še pred letom 1904 je izšla risana razglednica, na kateri najdemo na ornamentalno speljanem traku sledeče verze: »Meglica lahna, malo stoj — ko plavaš čez višave — pozdrav da z Bleda moj s seboj — ponesiš čez višave.« Naj zveni to še tako preprosto, slovenskemu človeku je bilo všeč, da je združil predstavo Bleda s slovensko besedo.

Za slovenske razglednice Bleda je že pred letom 1914 skrbelo Društvo za povzdigo prometa tujcev na Bledu (slika 33), pa domačin Repe, medtem ko je ljubljanski založnik Kleinmayr & Bamberg izdal razglednice Bleda tako v slovenskem kot v nemškem jeziku.

Jakob Žumer, ki smo ga že omenili, je založil svojevrstno dopisnico s fotografijo Vintgarja in z verzi pesnika Aškerca pod naslovom Pozdrav Vintgarju. Verzi so bili tiskani s kaligrafičnimi začetnicami in v rdeči barvi. Takšne dopisnice so potovale po Sloveniji leta 1902 (slika 34).

In tako so blejske razglednice s številnimi panoramskimi motivi in s prizori posameznih znamenitosti kot so otok, grad, gostišča, Vintgar, prispevale svoj delež k blejskemu turizmu, k slovenski narodni zavesti in k ravnotežju med tujim in domačim vplivom. Naj ima turizem smisel za tujega gosta, toda naj ne ponižuje domačina. Po letu 1918 se je seveda občutek gospodarja in gostitelja povečal v narodnostnem pogledu, toda Bled je ostal še vedno široko odprt tujemu gostu.

Blejske razglednice, ki so potovale s svojimi pozdravi k naslovljencem, so zanimive še s svojim besednim sporočilom. Turist, obiskovalec, gost je izrazil s kratkimi besedami svoje razpoloženje, svoje misli in želje. S skrb-

no analizo bi lahko razbrali marsikaj zanimivega. Mimogrede omenimo le nekaj razgledniških sporočil z Bleda, seveda tista s slovenskim besedilom.

Jedrnato kratek in alpsko hladen je bil neki Ifko, ki je prišel leta 1900 na Bled uživati svoj medeni teden z nevesto Jelco. Tako je sporočil neki Idi v Ljubljano:

»Ženitvanska rajža! Kaj b'Te dost pisov sej sama veš kok de-je!« Morda je bil mesec september na Bledu že prehladen za vročo ljubezen ali vsaj za toplejše besede navdušenja (slika 35).

Leta 1909 je več obiskovalcev Bleda poslalo panoramsko kartico Bleda, delo fotografa Pavlina, na naslov: »Slavne večje v Senožečah na Krasu.« Poštni žigi dokazujejo, da je prišla kartica v prave roke. In kaj so jim sporočili? Veščam v Senožečah naj blejska razglednica prispeva več dobre volje, ko se bodo zbrale pri črnem kofetku.

Deževni Bled je bil neki družbici povod, da so se kar najboljšo zabavali, kot zvemo na razglednici iz začetka našega stoletja. Nasprotno pa je leta 1898 neka »ljubeča Anka« na idilični razglednici potožila: »Jaz prav poceni dolgčas prodajam.«

Med starejšimi blejskimi razglednicami najdemo tudi reprodukcije slikarskih del, npr. Blejski grad s Triglavom, delo Ruppeja (slika 36). Zelo barvit motiv ima razglednica po sliki hrvatskega slikarja R. Marčiča. S hotela Petran v Mlinem je naslikal grad in Stol v žarečih rdečkastih tonih zahajajočega sonca. Pozdravi na tej kartici so potovali v Ljubljano leta 1923 (slika 37).

Zaključek in dve ideji na vrh

V zakladnico starih blejskih motivov smo segli globoko, vendar pa še vedno ne do dna. Ob naštetih in opisanih slikah bi našli še druge, nove slike v olju, grafično razmnožene risbe, dalje ilustracije in razglednice, da fotografij sploh ne omenjamo. Razen tega ne smemo prezreti, da smo se omejili v članku le na pokrajinske motive. Z Bledom je povezanih še mnogo slik, ki imajo značaj individualnega in skupinskega portreta. Dalje gre za slike o dogodkih na Bledu, za žanrske prizore in še kaj (slika 38). Prezreti ne bomo smeli tudi blejskih motivov v tujih zbirkah, v tujih publikacijah in knjigah.

In sedaj prva ideja ali bolje povedano prvi predlog. Bled naj razširi muzejsko zbirko slik v kabinet blejskih upodobitev. Načrtno naj zbira originale in če teh ni mogoče dobi-

ti, vsaj odlične kopije oziroma preslikave in povečave. Kartoteka z vsemi podatki o slikah bi bila dragocen rentgen za pregled blejske preteklosti in sedanjosti in čudovit pripomoček za vse bodoče publikacije o Bledu. Torej — brez velikih stroškov: kabinet s kompletno zbirko blejske motivike na slikah!

Druga ideja oziroma predlog je spomenik Janezu Puharju, ki je sredi 19. stoletja povezal ime Bled s svetovnimi središči znanosti in kulture, z Dunajem, s Parizom, Londonom, New Yorkom. Puharju moramo postaviti na Bledu zelo vidno spominsko obeležje. Bled je počastil Prešerna, Riklija, Plemlja. Dodati moramo še doprni kip Puharja. Razen imena pionirja fotografije naj bo vsaj dvojezično napisano, da gre za izumitelja fotografije na steklo. Toliko tujcev je vsako leto na Bledu in Bled ne sme pozabiti na svojo lastno veljavo. Fotografija je danes po svetu v kipečem vzponu, našega Puharja omenjajo tujci v svojih reprezentativnih knjigah.⁵² Zakaj smo Slovenci tako ravnodušno pozabljeni? Bled ima zlato priliko za odlično potozo: Tu je naš pionir fotografije, znanstvenik izjemnega pomena — Janez Puhar!

OPOMBE

1. Amand Freiherr v. Schweiger- Lerchenfeld, Veldes, eine Idylle aus den Julischen Alpen. Wien, Pest, Leipzig (brez letnice). — 2. J. V. Valvasor, Topographia Ducatus Carnioliae moderna, Bogenšperk 1679, pod Feldes-Bled. — 3. Diapozitive formata 6/6 cm mi je dal na ogled dr. Ivan Stopar, ki pripravlja koledarske reprodukcije teh slik v velikem formatu (Koledar Cinkarne Celje). Posredoval mi je tudi osnovne podatke o slikah. — 4. Bled (Studio FA J. Anderlič), Bled-Ljubljana 1982, založilo Hotelsko turistično podjetje Bled. Barvna reprodukcija freske. — 5. Gl. opombo 4. — 6. Barvni diapozitiv te slike mi je dal na ogled dr. Ivan Stopar. — 7. Slovenski kraji in naselja v preteklosti, Narodna galerija, Ljubljana, 1978. Razstavni katalog, str. 29. — 8. Anton Karinger, 1829—1870, Narodna galerija, Ljubljana 1984. Razstavni katalog, slike Bleda pod št. 15, 19, 31, 32 in 106. — 9. Marko Pernhart, Panorama s Stola (proti Bledu in Triglavu), Narodna galerija v Ljubljani. — 10. Gl. opombo 7, str. 29, zap. št. 5 in 6. — 11. Tu opisane Karingerjeve upodobitve Bleda so opremljene z vsemi podatki in navedenem katalogu (gl. op. 8). — 12. Heinrich Fuchs, Die Österreichischen Maler des 19. Jahrhunderts, Wien 1973 (G-K. 2). — 13. Österreichische Nationalbibliothek Wien, Bildarchiv, Nr. D 11481 (Bled 1888, olje na platnu, 63 × 90 cm). — Druga slika, ki je v privatni lasti v Ljubljani, je olje na platnu, 52 × 81 cm. — V cit. Bildarchivu se pod št. D 15492 omenja oljna slika Bleda iz leta 1882, delo Georga Geyerja († 1912). — 14. Nekaj

ocen naših planinskih slikarjev, ki so upodabljali tudi Bled, najdemo v razpravi Rajka Ložarja, Slovenske planine v risbi in sliki, Planinski vestnik 1936, str. 193—228. — 15. Gl. reprodukcijo Gvajčevega Bleda v razstavnem katalogu (op. 7 zgoraj) pod št. 3 in podatke k sliki na str. 29. — 16. C. Hasch, Veldes in Krain. Vom Steiermarkischen Kunst-Verein für das Vereinsjahr 1881/82, reprodukcija na formatu 43/55 cm. Narodni muzej v Ljubljani, grafični kabinet, št. 4. — 17. Anton Hayne, Procesija na Blejski otok, olje na platnu, ok. 56 × 69 cm, pred 1850, Narodna galerija v Ljubljani, inv. št. 45. — Motiv z blejskimi romarji najdemo tudi v grafiki po izvirni skici Wollschlägerja (gl. Nationalbibliothek Wien, Bildarchiv, št. PCH 19241). — 18. Matija Jama, Moderna galerija, Ljubljana 1974, razstavni katalog. — 19. To študijo mi je poklonil umetnik malo pred svojim odhodom v Belo Krajino, kjer je kmalu kotem umrl. Pojasnilo, da je nastala slika na Bledu, mi je dal s posebnim poudarkom. — 20. Ta slika ni last župnišča. Kot slikar je naveden Jos. Slovnik Düsseldorf, 1943, olje na lesu, format okr. 150 × 200 cm. — 21. H. Costa, Reiseerinnungen aus Krain, Laibach 1848, str. 142/143 (Lith. u. gedr. b. H. Lampel, Graz). Format litografije 15 × 22 cm. — 22. France Prešeren, Il battesimo presso la Savizza — Krst pri Savici, Ljubljana 1972. — 23. Grafični kabinet Narodnega muzeja v Ljubljani, št. 111 in 112. — Gl. tudi razstavni katalog (op. 7 zgoraj), str. 18. — 24. Grafični kabinet Narodnega muzeja v Ljubljani, št. 116. — 25. Blejski kozolec je kot samostojen motiv narisal Hugo Charlemont, gl. Die Österreich. - ung. Monarchie in Wort und Bild, Kärnten und Krain, Wien 1891, str. 479. — 26. Ta motiv je manjšega formata in zelo podolgovat: 9,5 × 18,5 cm, v tehniki finega jekloreza (L. Möglich, Graz) in v založbi J. Giontini iz Ljubljane. Podatki po orig. odtisu, ki je v zasebni lasti. — 27. Motiv je razstavljen v muzeju na Blejskem gradu. Glej tudi: Branko Reisp, Blejski grad, 122. zvezek zbirke vodnikov Kulturni in naravni spomeniki Slovenije, Ljubljana 1983. Tu so reproducirani številni blejski motivi. — 28. Grafični kabinet Narodnega muzeja v Ljubljani, št. 48 (Heimdl), št. 47 (Springer) in št. 1 (Bayer). — 29. Gl. opombo 7, str. 25. — 30. Gl. cit. delo v opombi 1. V naslovu je navedeno: »Mit 40 Illustrationen von Ladislaus Benesch«. — 31. Prva opisana Benescheva slika je razstavljena v muzeju na Blejskem gradu, sicer pa spada Benescheva zbirka v Narodni muzej v Ljubljani (grafični kabinet). — 32. Gl. cit. delo v opombi 25, str. 257. — 33. Stara Kranjska, izdal in založil Konrad Grefe, akad. slikar, besedilo P. pl. Radics. Na Dunaju in v Ljubljani 1901. Zvezek 10, list

37. — 34. B. Jakac, Bled, orig. odtis št. 49/50, 24 × 32,3 cm, 1954. Zasebna last. — 35. Österreichische Akademie der Wissenschaften, Wien. — Arhiv akademije, št. 18/1851. — 36. Mirko Kambič, Prvi ljubljanski fotografi (1839—1870), Kronika 29, 1981, str. 105. — Krach je prišel iz Celovca v Ljubljano meseca marca 1850, torej bi bil lahko na Bledu že spomladi 1850. — 37. Vodja arhiva Avstrijske akademije znanosti na Dunaju, dr. Klaus Wundsam, mi je šel julija 1984 zelo na roko pri iskanju podatkov o Puharju, ni pa mogel zaslediti nobene slike. Zelo verjetno je takratni tajnik dr. Schrötter vrnil slike Puharju, čeprav o tem ni poročila. Ohranjen pa je podatek, da je Puhar prejel avtorski honorar 6 goldinarjev za tiskano objavo poročila o fotografiranju na steklo (1851). — 38. Gl. opombo 35. — 39. Dom in svet 1893, str. 144 sl., 240 sl., 382 sl. — Gl. tudi SBL II, Ljubljana 1933—1952 (Janez Puhar; prof. Branc omenja ohranjene Puharjeve blejske motive). — 40. Fototeka Narodnega muzeja v Ljubljani, zbirka družinskih albumov. — 41. Mapo izvirnih fotografij hrani Narodni muzej v Ljubljani. — 42. Podatek na hrbtni strani nekega portreta: »Photographische Anstalt von J. A. Thalberg — Veldes Lees (Oberkrain)«. — 43. Mirko Kambič, Požar na Bledu leta 1908. Kronika 24, 1976, str. 188—189 (kratki biografski podatki o B. L.). — 44. J. Žirovnik, Vintgar. Celje 1930, str. 26—27. — 45. Fr. Kimovec, Bled nekdanj in sedaj. Ljubljana 1908. — 46. S. Schneider- B. Imendörffer, Mein Österreich-mein Heimat, Band 1, Wien 1914, str. 480/481. — 47. I. razstava društva Klub slov. amater-fotograf, Ljubljana 1911, razstavni katalog. — 48. II. Concorso internazionale, Como 1965, razstavni katalog str. 10, 11 in 18 (ob tem je prejel M. Kambič tudi zlato medaljo za zimski motiv iz Bohinja). — 49. Mirko Kambič, Marko Pernhart in fotografske reprodukcije njegovih slik v 19. stoletju. Zbornik za umetnostno zgodovino, nova vrsta XIV—XV, 1978—1979, str. 257—261. Tu je omenjen tudi Goldenstein. — 50. Večjo zbirko razglednic z motivi Bleda ima fototeka oz. grafični kabinet Narodnega muzeja v Ljubljani, razen tega pa tudi NUK, Studijska knjižnica Mirana Jarca v Novem mestu, pa tudi zasebniki. — 51. Ivan Vavpotič, Poglavlje o slovenski umetnosti. Veda, 1913, 3. letnik (Gorica 1913), str. 291. — 52. V najnovejšem času je Puhar častno in dovolj obširno omenjen v: — Helmut Gernsheim, Geschichte der Photographie — die erste hundert Jahren. — Propyläen Kunst Geschichte, Sonderband III. Frankfurt, Berlin, Wien 1983. — Geschichte der Fotografie in Österreich, I.—II. Bad Ischl 1983 (obširen katalog k razstavi, ki je potovala po Avstriji (npr. avg.—sep. 1984 v Celovcu).